

Szlovák sajtó – kormányzati sajtópolitika a nagy háború éve alatt*

Az alábbi tanulmány célja a nemzethű szlovák sajtó lehetőségeinek, önmozgásának, másrészt az uralkodó körök – a kormányzat, a vármegyei elit és a megyei magyarosító szellemű lapok – elvárásainak és lépéseinek áttekintése a nagy háború éveire összpontosítva. Előzetesen tekintsük át ehhez a fő politikai tényezők mozgásterét!

I. A szlovák politika szereplőinek lehetőségei és stratégiái

1. Az emigráció

Az áttekintést a szabadon tevékenykedő nyugati emigráció propagandatevékenységével kell kezdenünk. A Tomáš Garrigue Masaryk vezette párizsi székhelyű Csehszlovák Nemzeti Tanács 1915. február 16-i keltezéssel kiáltványt bocsátott ki, leszögezve: „Cseh-tót nép. Tudd meg, hogy Béctől és Pesttől teljes függetlenséget kívánunk a cseh-tót nemzet számára...” Nyitra vármegye főispánjához küldött levelében Sándor János belügyminiszter egyébként jelezte, hogy intézkedett, ne terjeszthessék a szlovák régióban.¹ Az autentikus szlovák politikai akarat letéteményeseinek azonban az amerikai szlovákok, elsősorban az 1907-ben alakult Amerikai Szlovák Liga vezetői tekintették magukat, márpedig a tengerentúlon a cseh és a szlovák szervezetek, személyiségek közötti kapcsolódást egyedül Milan Getting Sokol-mozgalma képviselte, ám az egységes csehszlovák nemzeteszme még e körben sem jutott uralomra. Az európai háború kitörése azután elmélyítette az ellentéteket a változatlanul Magyarországon – természetesen föderalizált formában – gondolkodó Liga (a pittsburgh-iek, Albert Mamatey, Ivan Daxner) és az elszakadspárti, cseh-szlovák orientációjú Sokol között (a new york-i csoport, Getting, Ignác Gessay). Viharos jelenetek után, Masaryk nyomására a Liga és az ottani Cseh Nemzeti Szövetség 1915. október 22–23-án aláírta a *Clevelandi Egyezményt* (*Clevelandská dohoda*), mely a háború után közös föderatív államot vázolt fel, a két fél teljes nemzeti autonómiájával – saját országgyűléssel, politikai, pénzügyi, kulturális igazgatással, a szlovákok saját hivatalos nyelvével.² A Liga azonban továbbra sem igen bízott a másik félben, ezért 1916. tavaszán két képviselőt küldött Európába, hogy a nyugati közvélemény előtt, s nem kevésbé a párizsi emigrációs központtal szemben képviseljék a szlovák érdekeket, a majdani közös államon belüli föderalizmus gondolatát. Az amerikai csehek meg is gyanúsították őket Masaryk előtt, hogy saját szlovák ellenállási központot akarnak kiépíteni Európában.³

Mivel Wilson elnök még 1918 tavaszán is fönn kívánta tartani a Monarchiát, és csupán belső autonómiákban gondolkodott, Tomáš Garrigue Masaryk, a csehszlovák ideiglenes kormány elnöke szükségét érezte, hogy az amerikai csehek és szlovákok függetlenségi vágyára hivatkozhasson. Ezért május 31-én a két fönti szervezettel együtt aláírta az általa fogalmazott *Pittsburghi Egyezményt* (*Pittsburská dohoda*), mely visszalépést jelentett, ugyanis nem két tagállam szövetségét vázolta, hanem a szlovákok asszimetrikus

* A tanulmány elkészítését az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja és az OTKA 113004. számú programja (*Kelet-közép-európai nacionalizmusok az első világháború éveiben*) tette lehetővé.

¹ A *Svornost'* amerikai szlovák lap alapján egykorú magyar fordítását és a belügyminiszter levelét közli: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. VII. k. 1914–1916. Kemény G. Gábor gyűjtését kieg. és jegyz. ellátta Szarka László – Szász Zoltán. MTA TTI, Budapest, 1999. 309–310.

² Tomáš Bandžuch: *Slovenské vize. Velká válka, krajané a představy o budoucím státu (1914–1918)*. Akropolis, Praha, 2014. 48. skk. Az egyezmény szövegét közli: *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I* Red. rada: Čaplovič, Dušan et al. Bratislava, 1998. 445.

³ Bandžuch: i. m. 77–81.

autonómiáját: “A cseh tartományokból és Szlovákiából álló független államban Szlovákiának saját közigazgatása lesz, saját országgyűlése és saját bíróságai. A szlovák hivatalos nyelv lesz az oktatásban, a hivatalokban és általában a közéletben.”⁴

Az új állam elméleti megszületését a Masaryk által október 18-án kiadott *Csehszlovák Függetlenségi Nyilatkozat* jelentette, mely a cseh országrészek és a szlovák régió egyesítését igen vitathatóan a következő szavakkal indokolta: “Követeljük a csehek számára annak jogát, hogy egyesülhessenek szlovák testvéreikkel, akik Szlovákiában élnek, amely hajdan nemzeti államunk része volt, ám később elszakították nemzettestünktől, s ötven évvel ezelőtt bekebelezték a magyarok államába, akik leírhatatlan erőszakosságuk és a leigázott népfajok kegyetlen elnyomása miatt minden erkölcsi és emberi jogukat elveszítették arra, hogy bárki fölött is uralkodhassanak, önmagukat kivéve.”⁵ A szöveg az általános demokratikus jogok mellett nem beszélt föderációról, autonómiáról, hiszen egységes csehszlovák nemzetben gondolkodott.

2. A hazai szereplők

A háborús körülmények hozta szigorú ellenőrzés miatt rendkívül beszűkült a szlovák politikusok mozgástere. A többi nemzetiségi párthoz hasonlóan a Szlovák Nemzeti Párt augusztus 6-án lojalitási nyilatkozatot bocsátott ki, majd ezt a kényszerpályát elkerülendő passzivitást hirdetett.⁶ Az egyetlen aktív országgyűlési képviselő, Ferdinand Juriga (Szlovák Néppárt) viszont továbbra is mondott lojális beszédeket, így 1915. április 26-án: „Mint a magyarországi szlovák nép képviselője a legnagyobb készséggel szavazom meg mindazokat az áldozatokat, amelyeket ezek a nagy idők kívánnak az ország minden nemzetiségétől. Mert most a nemzetiségi különbségeknek is el kell tűnniök, csak egy célnak kell lebegnie valamennyiünk szeme előtt, hogy egy anyánk, egy hazánk, egy Magyarországnak van, ez viruljon és győzzön. (Éljenés).”⁷ Egyébként a háború alatt mégis csak kialakult a néhány politizáló csoportosulás: Turócszentmárton – azaz a Szlovák Nemzeti Párt vezetősége (bár az aktív titkárt, a bevonult Jozef Gregor Tajovskýt utódja, Karol Anton Medvecký nem tudta pótolni), a *Národnie noviny* szerkesztősége –, továbbá Liptó (főleg Vavro Šrobár rózsahegyi tevékenysége), Pozsonyban egyrészt a katolikus néppárti csoport (a *Slovenské ľudové noviny* szerkesztősége), másrészt a szociáldemokraták (a *Robotnícke noviny* köre), a pesti aktivisták (főleg Emil Stodola, illetve a parlamentbe járó néppárti Ferdiš Juriga) és a bécsiek (Kornel Stodola, aki a katonai cenzúrahivatalba hozta Milan Hodžát, Ivan Dérert és Ján Cablket). S ne feledkezzünk meg a prágai Csehszláv Egység egyesületről (a vezető szlovakofil, Josef Rotnagl vezetésével) és a nyugati ellenállás valamint a hazai cseh politika kapcsolattartó hálózatról, a Maffiáról, mely az egyesületen keresztül a szlovák régióban is tevékenykedett).⁸

Immár a Monarchia háborús vereségének tudatában a Szlovák Néppárt vezetője, Andrej Hlinka kijelentette: “...a cseh-szlovák orientáció mellett vagyunk. Az ezeréves házasság a magyarokkal nem sikerült. El kell válnunk egymástól.”⁹ A háború végnapjaiban, szeptember közepén informálisan megalakult a Szlovák Nemzeti Tanács, és a Szlovák Nemzeti Párt

⁴ Dokumenty, 485.

⁵ Dokumenty, 494.

⁶ Od predsedníctva slovenskej národnej strany. *Národnie noviny* 45(1914), 91. 1. , magyar fordításban közli: Iratok VII. 35–36. A pártvezetés politikájára általában lásd Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés - magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. Kalligram, Pozsony, 1999. 90–91.

⁷ Iratok VII. 359. Lásd még Galántai József: *Magyarország az első világháborúban 1914–1918*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974. 136.

⁸ Dušan Kováč a kol.: *Prvá svetová vojna 1914–1918*. Bratislava, 2008. (= Slovensko v 20. storočí, zv. 2.) 239–240.

⁹ Dokumenty, 479.

október 30-ra nagygyűlést hívott össze Turócszentmártonba. Hivatalosan is megalakult a Szlovák Nemzeti Tanács, és a gyűlés elfogadta A szlovák nemzet deklarációját (*Deklarácia slovenského národa*), mely “az egységes cseh-szlovák nemzet szlovák ágának” nevében kinyilvánította az önrendelkezési jog iránti igényét. Leszögezte, hogy a magyar kormány, évtizedes elnyomó politikája következtében, nem jogosult arra, hogy a szlovák nemzet nevében szóljon és cselekedjen. A szöveg még egyszer nyomatékosította, hogy “a szlovák nemzet mind nyelvi, mind kulturális-történelmi szempontból az egységes cseh-szlovák nemzet része”¹⁰, s az önmagában ellentmondó fogalmazás is jelzi, hogy korántsem volt egyértelmű a szlovákság nemzeti létének lényege.

II. A szlovák sajtó helyzete a háború előtt

Vázoljuk fel a háborúig kialakult sajtópalettát! Itthon is szerény ütemű, de folyamatos bővülést figyelhetünk meg: 1880-ban: 11, 1900-ban: 32, 1910-ben: 47, 1914-ben: 61 (ill. 77) szlovák nyelvű újság és folyóirat jelent meg; többségük egyházi, szakmai, továbbá hungarofil irányvonalú, ám a századelőn új kulturális-társadalmi folyóiratok is indultak (*Prúdy, Živena*), és a politikai paletta is differenciálódott: az addig uralkodó konzervatív pártlap, a *Národné noviny* és a lojális szlovák („magyarón”) *Slovenské noviny* mellett megjelent a katolikus szellemű *Ludové noviny*, a polgári demokrata, cseh-szlovák irányultságú *Slovenský denník* és *Slovenský týždenník*, a szociáldemokrata *Robotnícke noviny* és a Sáros megyei magyarosító körök által kiadott, kelet-szlovák nyelvű *Naša zastava*,¹¹

A szlovák sajtó mennyiségi súlypontja azonban a századelőn már a tengeren túlra esik. Az 1880-as években megindult tömeges kivándorlás egyesületek tucatjait hozta létre az Egyesült Államokban, s e közösségek kezdték kiadni a maguk lapjait. Magyarországgal szemben az Újvilágban ennek semmiféle politikai akadályai nem voltak, csupán az előírt összeggel kellett rendelkezni hozzá. A szabadság burjánzáshoz vezetett (a nyolcvanas évek közepétől 1914-ig csaknem száz alapítás), miközben az általánosan alacsony színvonal mellett a kiadók, szerkesztők többsége nem látta tisztán a sajtó hivatását és felelősségét, ami rendre személyeskedésekhez, sárdobáláshoz vezetett az egyes orgánumok között, s e vitákat nem egyszer otthonról kiutazott megbízottaknak kellett elsimítaniuk. Az európai háborúig hiányoztak olyan orgánumok, melyek megfogalmazhattak volna össznemzeti érdekeket, egyesíthették volna az erőket. De rászoktatták az emigránsokat a nyomtatott szlovák szóra, informálták őket és közvetetten az amerikai közvéleményt is az otthoni eseményekről, ami nem kis részben az 1906-ban alapított Amerikai Szlovák Újságírók Szövetségének köszönhető.¹²

A legfontosabb lapokat megemlítve: az *Amerikánsko-slovenské noviny* (Pittsburgh, 1886–1914), a kivándoroltak többségének megfelelően sárosi nyelvjárásban, majd 1891-től irodalmi szlovák nyelven jelent meg, 1901-ben 14000 példányban, ám 1914-ben megszűnt. A *Jednota* (1891–), az egyik legnagyobb egyesület, a Prvá katolícka slovenská jednota lapja, 1901-ben 15000 példányban jelent meg. A *Slovák v Amerike* (Plymouth, 1889–), sárosi

¹⁰ Dokumenty, 512. Magyarul: A szlovák nemzet deklarációja [1918]. In: *A szlovákkérdés a 20. században*. Öáll. Rudolf Chmel. Kalligram, Pozsony, 1996. 37–38.

¹¹ A századelő sajtójának jellemzésénél az alábbi munkákra támaszkodtam: Michal Potemra (zost.): *Bibliografia slovenských novín a časopisov do roku 1918*. Martin, Matica slovenská, 1958 (= Slovenská národná bibliografia. Sériá B. Periodiká. Zv. 1a.); Ivan Kusý - Stanislav Šmatlák: *Literatúra na rozhraní 19. a 20. storočia* (= Dejiny slovenskej literatúry IV.). VEDA, Bratislava, 1975. 24., Na začiatku storočia 1901 – 1914. Vedúci autorského kolektívu Dušan Kováč. VEDA, Bratislava, 2004 (= *Slovensko v 20. storočí*, 1. zv.), 243–247.

¹² František Bielík a kol.: *Slováci vo svete*. Zv. 2. Martin, Matica slovenská, 1980. 85–87., 91.; Bandžuch 2014: 34–36.

nyelvjárásban jelent meg, 1901-ben 5000 példányban. Említendők még: az *Amerikánsko-slovenský svet* (Pittsburgh, 1902–1917, a *Národné noviny* (Pittsburgh, 1910–) és a *Svornost*. Az Újvilágból visszaszivárgó „felforgató” dollárok és nemzettudat veszélyét a magyar kormányok egyre inkább tudatosították, ezért Budapest tiltotta egyes lapok behozatalát, másrészt a pittsburgh-i császári és királyi konzulon keresztül pénzelt a szlovák nemzeti megnyilvánulásokat, személyeket támadó újságokat – *Zastava* (Plymouth, 1889), *Slovenské noviny* –, sőt még az a botrány is megesett, hogy a Miniszterelnöki Hivatal magyar nyelvű (!) levélben utasította (!) a pittsburgh-i rendőrfőnököt, hogy az otthon egyébként is indexen levő *Amerikánsko-slovenské noviny*-t haladéktalanul tiltsa be, és Peter Rovnianek szerkesztőt tartóztassa le a magyar állameszme, az egységes magyar nemzet tétele elleni lázítás miatt (az ügy kizárólag Budapestnek ártott).¹³

III. A szlovák sajtó általános helyzete a háború alatt

1. A hazai kiadványok

A háború – inkább anyagi, részben adminisztratív – hatásai megtizedelték: az általános elszegényedés, konkrétan pedig a kiadványok ára illetve az előfizetési díjak emelkedése miatt az előfizetők számának csökkenése és változatlanul fegyelmezetlen fizetési hajlandóság, munkatársak, szerzők, nyomdai személyzet fogyatkozása, papír és üzemanyag drágulása – hiánya, szállítási problémák. Összességében 226 sajtótermék jelent meg a mai Szlovákia területén, háromnegyed részben magyar nyelvű. 1914 végén 33, így is 1918: 28 szlovák ny. újság és folyóirat, még új, fontos szakmai folyóirat is indult (*Právny obzor*, 1917–, fő cél: a szlovák jogi terminológia kidolgozása, a hivatalos nyelvi státusz előkészítése).¹⁴

a, politikai lapok:

- anyagi és cenzurális okokból csak átveszik a haditudósításokat, ezért a szlovák olvasók előnyben részesítik a jobban értesült magyar lapokat (pl. a *Világ* igen népszerű)
- cseh napilapok nem hozhatók az országba, de a havilapok bejuthatnak és népszerűek
- 9 szlovák lap, ebből 5 úgymond magyarosító (uhrofil)

a kormánybarát *Slovenské noviny* (Budapest, 1886–) elcsábítja az olvasók többségét (1900–naponta), mert bővebben tudott közölni haditudósításokat, általános háborús híreket, a 26000 példányt is elérte (a háború vége felé csak Rózsahegyen az eladott példányszám 700-ra emelkedik), a kormányszubvencionak köszönhetően csak négy krajcár

a *Národné noviny* (Pest-Buda / Turócszentmárton, 1861/1870–, hetente háromszor) kevés munkatárssal, tudósítók, érdemi háborús híryanag nélkül, a háttérben a passzivitásba vonult Szlovák Nemzeti Párttal jelenik meg, 600 előfizető, hatása csekély.

A *Národný hlásnik* (Turócszentmárton, 1868– havonta, 1911– hetente) betiltása 1914 őszén

a *Slovenský denník* (Budapest, 1910–, hetente ötször) a kormányzat szemében a fő veszélyforrás, 1914 aug–ősz nem jelenhet meg, 1915-ben végleg betiltva

¹³ Bandžuch 2014, 40–42.

¹⁴ A háborús évek sajtóviszonyainak vázolásának felhasznált irodalma: POTEMLA (zost.): *Bibliografia*; Kováč a kol.: *Prvá svetová vojna*, 189–192.

a *Slovenský týždenník* (Budapest, 1903–, 3000 példány) ugyan folyamatosan megjelent, ám a magas kaució miatt politikai természetű cikkeket nem hozhatott egészen 1918. májusáig, amikorra Milan Hodža elő tudta teremteni a szükséges összeget

a *Slovenské ľudové noviny* (Pozsony, 1910–, hetente, 20000 példány), a Szlovák Néppárt orgánuma, „hazafias”, a hungarus patriotizmust hangoztató lap, csak Ferdinand Juriga 1918. október 18-i deklarációját követően kapcsolódik be a csehszlovák állam megteremtésébe

a *Robotnícke noviny* (Pozsony, 1904– havi-, 1909– hetilap) anyagi és személyes okokból kétszer is szünetel (1917 márc–okt.); a szociáldemokrata pártvezetés háborúval kapcsolatos határozatlan álláspontját tükrözte, hangja csak az oroszországi bolsevik hatalomátvétel után, inkább csak 1918-ban radikalizálódik

b, kulturális folyóiratok

megszűnt: *Prúdy* (1914. aug., a 9–10. szám már 1919-ben lett kinyomtatva), *Dennica* (1914. jún–júl., 6–7. szám), *Slovenské pohľady* (1916. okt., a 11–12. szám már 1919-ben jelent meg)

Az egyetlen folyamatosan megjelenő irodalmi folyóirat: *Živena* (1910–), de a fenti napi problémák, ezért időnként kéthavi, sőt negyedévi folyóiratként jelent meg; a szerkesztőség folyamatosan felszólítja olvasóit a hátralékok kiegyenlítésére, az előfizetési díj folyamatos emelkedése: 1914: 4 korona, 1918: 12 korona; 1916-ban pedig kedvezményt ígér a azoknak a vagyontalanoknak és diákoknak, akik szereznek legalább egy új előfizetőt. 1917–1918: gyűjtés a megmaradás érdekében, a szerkesztőség szerint a szlovák közönség szegénységi bizonyítványa lenne a folyóirat megszűnése, egyébként a kiadvány 1916-tól nyereséges.¹⁵

c, egyházi folyóiratok (8 katolikus, 7 evangélikus): nem közölnek haditudósításokat, ezért enyhébb cenzúra alá vetve folyamatosan megjelennek

d, kalendáriumok (1914: 37, 1918: 27), nagy példányszám (akár 40000 példány), a családok elsődleges olvasmányai

2. Az emigráns kiadványok

Egyesült Államok: ld. fent

európai politikai emigráció:

Československá samostatnost / L'indépendance tchéco-slovaque (Annemasse ; Páris, 1915-1919), az emigráció gerince, a Csehszlovák Nemzeti Tanács célkitűzései orgánuma; számos szlovák szerzőségű cikk is megjelenik, 1916. dec. 16-án pedig szlovák különszám lát napvilágot.

Čechoslovan (Kijev), 1915. szept–1917 ápr. *Slovenské hlasy* címmel szlovák mellékletet is tartalmaz, mely 1917 második felétől Péterváron önálló szlovák folyóiratként jelenik meg.

¹⁵ Dana Kršáková: *Živena – jediný literárny časopis na Slovensku v období prvej svetovej vojny*. In: *Slovensko na začiatku storočia*. Ed. Milan Podrimavský – Dušan Kováč. Historický ústav SAV – Polygrafia SAV, Bratislava, 1999. 456.

szlovák légiós lapok: *Denník*, *Týždenník*, *Vojak* (Irkutsk, 1918), *Vestník* (Vlagyivosztok, 1918 vége)

IV. A kormányzat szlovák sajtópolitikája a háború éve alatt

1. A különleges intézkedések

A hadiállapot maga után vonta a már létező kivételes törvény (1912: LXIII. tc.) életbe léptetése. Ennek 9–10. §-a kimondta: bármely egyesület működése korlátozható, felfüggeszthető, politikai gyűlések betilthatók; a 11. § elrendelte az előzetes sajtócenzúrát – a napilapok köteles sajtópéldányát a szétküldés előtt három órával be kell mutatni. Az 1915: L. tc, 10. §-a bevezette továbbá az internálás intézményét. E törvények szellemében többek között nemzetiségi vezetők rendőri felügyelet alá kerültek, szaporodtak a házkutatások, a bekísérések, a kihallgatások és az internálások. 1914. júliusa–szeptembere között csak Nyitra megyében felségsértésért, lázításért, kémkedés gyanújáért negyvenhét személyt ítéltek el. Matúš Dula, a Szlovák Nemzeti Párt elnöke 1914. aug. 25-i keltezzel beadvánnyal fordult gr. Tisza Istvánhoz, melyben felsorolta a fenti jellegű, egyes szlovák személyeket és pénzüzeteket ért illetve a sajtó terén tapasztalt visszaéléseket. a tájékozódó miniszterelnök ebben partnernek bizonyult, általános vezérfonalnak tekintette: a jövőbeli indokolt közbelépésekkel együtt „éppen annyira helytelenítem ártatlanoknak meghurcolását, valamint minden olyan viselkedést, amely hazafias tótjainknak önérzetét sérthetné, vagy ellenük ellenséges érzéseket támaszthatna a magyar nemzet tagjaiban”.¹⁶ Ugyanez megyei szinten már a hadiállapot beállásakor megfogalmazódott: Crauss István Nyitra vármegye főispánja július 28-i bizalmas körlevele a nem magyar ajkúakkal kapcsolatban ugyancsak a szükséges, de kizárólag a szükséges esetben alkalmazott szigorról, megtorlásról beszélt.¹⁷

2. Adminisztratív sajtópolitikai lépések

A kifejezetten a sajtót sújtó rendelkezések közé tartozott az előírt magas kaució, mely nagy mértékben szűkíthette egy lap profilját. témaválasztását. A *Slovenský týždenník* ugyan folyamatosan megjelent, ám politikai természetű cikkeket nem hozhatott egészen 1918. májusáig, amikor Milan Hodža elő tudta teremteni a szükséges összeget. Idetartozott a szigorodó figyelem, cenzúra. A *Slovenský denník* betiltásának feloldását kérve (lásd alább) Tisza István a belügyminiszternek küldött levelében egyúttal hangsúlyozta: „Természetesen ebben az esetben szigorú ellenőrzést kellene a lap fölött gyakorolni, s amennyiben okot szolgáltatna reá, teljes szigorral el kellene vele szemben járni.”¹⁸ Tágabb értelemben cenzurális lépés volt a magyar-, tehát államellenesnek tekintett cseh napilapok és természetesen a külföldi ellenállás röpiratainak és újságjainak behozatali tilalma. Ilyen értelemben intézkedett például a belügyminiszter, megakadályozandó a párizsi Csehszlovák Nemzeti Tanács 1915. február 16-i kiáltványának a szlovák régióban történő terjesztését.¹⁹

A lapokkal szembeni legsúlyosabb intézkedés példaként a belügyminiszter augusztus 18-án „a hadviselés érdekeit veszélyeztető tartalma” miatt megtiltotta a *Slovenský denník* megjelenését és terjesztését. Említett beadványában Matúš Dula vitatta ennek megalapozottságát, hangsúlyozta: a lappal kapcsolatban az ideig semmiféle kifogás nem merült fel, ugyanakkor „a tót nemzetiségű állampolgárokkal való érintkezésnek éppen a

¹⁶ Iratok VII. 77–80.

¹⁷ Iratok VII. 15–17.

¹⁸ Iratok VII. 85.

¹⁹ Iratok VII. 310.

hazánk érdekeit szolgáló lelkesedés fenntartása és fokozása érdekében a legnagyobb mértékben fontosnak tartjuk azt, hogy a lap további megjelenése megengedtesse”, természetesen a szigorú cenzúrával együtt.²⁰ A miniszterelnök megkeresésére Sándor János miniszter a rendelkezést azzal indokolta, hogy az aug. 2-i szám több helyen, igaz burkoltan, kifejezést adott Szerbia iránti rokonszenvének.²¹ Anton Štefánek főszerkesztő Prágába távozott; Tisza viszont Dula intervenciója nyomán szeptember 10-én ösztökölte a belügyminisztert a lap engedélyezésére, jelezve, hogy a csatolt anyag alapján nem lát objektív okot a betiltásra.²² A *Denník* újraindult, de 1915-ben végleg betiltották úgymond csehszlovák irányultsága miatt. Ugyanez a sors érte a *Národný hlásnik* hetilapot 1915. március 12-én, szintén „a hadviselés érdekeit veszélyeztető tartalma miatt”, konkrétan egy 1914 őszén közölt háborúellenes cikk (‘*A hiénák háborút akarnak*’) nyomán.²³ Ugyanígy betiltották továbbá az óturai *Svetlo* időszakos lapot (1915. április 12.)²⁴.

Nem sajátos szlovák problémaként előfordult szerkesztők behívása, ez sújtotta például a *Slovenský týždenník* 1914 őszén

3. A pénzügyi manipuláció célpontja: a Szlovák Néppárt orgánuma

A kormányzatnak a nemzetiségi, így szlovák lapokkal szembeni eljárásai alapvetően adminisztratív jellegűek voltak, ám találunk példát a bujtatott, pénzügyi alapú ellenőrzésre, sőt befolyásolásra. Szinyei Merse István Árva és Zemplén vármegyei főispán még 1914 nyarán felvetette Tisza Istvánnak a mérsékeltebb irányzatot képviselő Szlovák Néppárt lapja részvénytöbbségének megvásárlását. A miniszterelnök csak azt szabta feltételül, hogy legyen világos a *Slovenské ľudové noviny* tömeghatása és biztosított a vezetőség megbízhatósága. Így azután 1916. május–júliusában kormánytulajdonba került száz darab részvény (összesen tízezer korona értékben), minek következtében a *Noviny* még inkább „hazafias” lappá vált.²⁵

4. Propagandahadjárat a magyar illetve a szlovák hungarofil sajtóban

A rutinszerű eljárások után halljuk a sajtó saját – legalább is magát függetlennek deklaráló – hangját! Először is nem hallgatható el, hogy a felföldi magyar lapokban – a békeidő szomorú örökségét folytatva – jelentek meg uszító szlovákellenes cikkek. A *Nagyszombat és Vidéke* az olvasók lelkére kötötte, hogy kapcsolódjanak be a hadügyminiszter által a felforgató elemek ellen meghirdetett harcba! „Ismeretes városunk közönsége előtt, hogy úgy városunkban, mint a vármegye területén, sajnos, sok szubverzív egyén tartózkodik, akik ma veszedelmes ágensei Oroszországnak és mindenkinek, aki nekünk ellenségünk. Nem kell név szerint felsorolni őket, ismerjük az izgatókat mindnyájan.”²⁶ A szám következő oldala viszont már konkrétan fogalmazott. A cikk ráirányítja a figyelmet a vasútállomáson őgyelgő, a bevonulókat befolyásoló és sokat utazó gyanús személyekre, utal elfogott vágújhelyi ügyvédre és nagyszombati gépkereskedelmi cég emberére. „Ezek a lelketlen izgatók évekig dolgoztak a néplélek megmértelyezésén. Magyargyalázó lapjaikban állandóan pánszláv ideákért kardoskodtak. Most persze megkapták, mert a golyó és a kötél imponál nekik!” Következik a fő bűnösöknek tekintettek névsora, majd az éberségre felhívó szózat.²⁷

²⁰ Iratok VII. 79.

²¹ Iratok VII. 83–84.

²² Iratok VII. 85.; Galántai: i. m. 179.

²³ Iratok VII. 325.

²⁴ Iratok VII. 326.

²⁵ Iratok VII. 363–365.

²⁶ A belső ellenségek ellen. Felhívás a közönséghez! *Nagyszombat és Vidéke*, 1914. augusztus 6. 2.

²⁷ A spionok aratási idenye bekövetkezett. *Nagyszombat és Vidéke*, 1914. augusztus 6. 3.

Tisza István ezeket a Dula-intervenció kapcsán maga is elítélte, s 1914. aug. 26-i levelével visszaszorításukra utasította a felföldi kormánybiztosokat.²⁸

A támadás mellett legalább annyira fontos volt a meggyőzés, a szlovákok hungarus identitásának, lojalitásának sulykolása. A kormánybarát, attól anyagilag függő országos lapoktól – *Slovenské noviny*, *Naša zastava*, majd még a *Slovenské ľudové noviny* – elvárták a magyarhoni hazafiságtudat folyamatos hangsúlyozását, kiemelten a szlovákok történelmi és aktuális lojalitását, harctéri és hátországi helyállását. Könyvalakban ezt foglalta össze a Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület reprezentatív tanulmánykötete.²⁹

A sajtó köréből elsőként tekintsük át, hogyan közvetítette az első háborús hónapok szlovák vonatkozásait a Budapesten 1886 óta megjelenő, a kormány által támogatott napilap, a *Slovenské noviny*. Saját hangján ritkán szólalt meg, hűségesen visszhangozta a magyar újságok hangvételét, a trónörökös-pár meggyilkolása és temetése kapcsán mindig a magyarhoni nemzet (*uhorský národ*) nevében beszélt³⁰, a háborús eufória szlovák megnyilvánulásai a magyar lakosság hasonló reakciói után következtek, mint például a liptószentmiklósi, a zsolnai és a besztercebányai zenés fáklyás felvonulás esetében.³¹ Csak napokkal később jelent meg a szlovákok feladata, történelmi küldetése, akkor is az ország egységes nemzetének alkotórészeiként kell azt teljesíteniük. “A magyarhoni nemzet, apáink és őseink, amikor csak drága magyarhoni hazánk veszélyben volt, testvérként mindig összefogtak a haza védelmére.” Hazaszeretetben, hűségben és kötelességtudatban “a szlovák nép mindig is kitűnt ezen erényekben, és ha nehéz napok vártak magyarhoni hazánkra, mindig hűségesen és áldozatkészen teljesítette kötelességeit szeretett hazája és felkent apostoli királya iránt.” A Szlovák Nemzeti Párt augusztus 6-i lojalitási – egyben passzivitási – nyilatkozata is a nemzetiségi pártok deklarációinak összefoglalásában kapott említést, egyes mondatait idézve, de kommentár nélkül.³² Igaz, az újság később dicsérte például a békéscsabai tartalékosok hősiességét, a Chyrow környékén, hatszoros orosz túlerő felett aratott győzelmüket³³, ám a szlovák etnikai jelleget ekkor sem emelte ki. Mint ahogy abban a propagandisztikus elbeszélésben sem, melyben a legény a hadikórházban meglátogatja súlyosan sebesült testvérét, önként ott marad ápolónak, s végül magától a tábornoktól mindketten megkapják a vitézségi keresztet. Nevük Pavel és Janko, egyéb etnikai jeggyel viszont nem találkozunk.³⁴

Ugyanez a nemzetkép tükröződött a szintén 1886-tól, ugyancsak a fővárosban megjelenő *Vlast' a svet* kéthetilap, azaz a Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület kormány által szubvencionált orgánumának hasábjain.³⁵ Még akkor is általában a magyarhoni nemzetben gondolkodott, amikor – profiljának megfelelően – a parasztságot szólította meg: “Különösen ti, gazdák, kik ezer éve írjátok békeidőben ekétekkel a történelmet, s kiket mindenkinél ezerszer több szál köt a hazai röghöz, mutassátok meg, hogy a magyarhoni földművesek nemcsak verejtéküket, de vérüket is áldozni képesek szülőföldjükért.”³⁶

A hadisikerek méltatása itt is felemás: a tudósítások büszkék a felföldi katonákra, de szlováknak nem nevezik őket. A Krasnik (Galícia) melletti győzelemről szólva annyit tudunk meg, hogy különösen a Pozsony és Nyitra megyei legényekből álló három zászlóalj tüntette ki

²⁸ Iratok VII. 80.; Galántai: i. m. 179.

²⁹ *Z veľkej doby*. Sostavil Ludvík Janovec. Uhorsko-krajinský vzdelávaci spolok slovenský, Budapešť, 1915

³⁰ Dedič trónu Franc Ferdinand a jeho manželka kňažna Žofia Hohenberg zavraždení. *Slovenské noviny*, 30. júna 1914. 1.; Nad rakvou dediča trónu. *Slovenské noviny*, 1. júla 1914. 1.

³¹ Demonštrácie na vidieku. *Slovenské noviny*, 2. aug. 1914. 3.

³² V jednom tábore! *Slovenské noviny*, 8. aug. 1914. 1.

³³ Čabianski reševisti. *Slovenské noviny*, 27. nov. 1914. 3.

³⁴ Ludvík Botkár: Hrdinskí bratia. *Slovenské noviny*, 30. dec. 1914. 2.

³⁵ Smútok Uhorskej krajiny. *Vlast' a svet* 29(1914), 418.; Srbská vojna. *Vlast' a svet* 29(1914), 484.; Za vlast' a za kráľa! *Vlast' a svet* 29(1914), 518

³⁶ Uhorskí Gazdovia! *Vlast' a svet* 29(1914), 529–530.

magát, később még a trencsénieket emelik ki, illetve általában azt, hogy “e községek [Krasnik, Komarov, Polichno] melletti harcokban különösen azok az ezredek tüntették ki magukat, melyekbe a mi Felföldünkről sorozzák a derék legényeket”.³⁷ A lap a magyar történelmi emlékezetet képviselte, amikor “a kegyetlen oroszokról” megjegyezte, hogy a nagyanyák szörnyű dolgokat mesélnek 1848-as ittlétükről, a megszólított paraszti olvasók szlovákságát viszont csak az jelezte, hogy a szerző a lányokat Markának, Hankának és Zuzkának nevezte.³⁸ A karácsonyi üzenet azután tételesen megfogalmazta: “mintha [a király] varázsvesszővel suhintott volna egyet, egycsapásra megszűnt közöttünk minden politikai villongás, mind a nemzetiségiek, mind a társadalmiak. Mindenki testvérnek érzi magát e hazában, melynek mindnyájan szerető és odaadó fiai vagyunk. Amit a béke hosszú éveit nem tudtak elérni, azt egyszerre megtette a hazának a háború. Megismertük egymást.”³⁹ Az 1907 óta Eperjesen, keletiszlovák nyelvjárásban megjelenő *Naša zastava* is általában a vármegyéhez szóló felhívást (az alispánét) közölte – a kért adománygyűjtés után büszkén mondhatta majd mindenki, hogy Sáros vármegye tudta, mi a kötelessége!⁴⁰ Akkor is csak általánosságban, épkezláb emberekről beszélt, amikor a hadköteles korú amerikaiak hazatérését segítő belügyminiszeri rendeletet ismertette⁴¹, holott tudjuk, a kivándorlás arányosan a szlovákokat (és a ruszinokat) érintette leginkább. A nyilván magyarból fordított hazafias versikékben is csak *Uher* szerepel, a *Kossuth Lajos azt üzente* háborús parafrázisánál (*Ferenc Jóska...*) a sárosi nyelvű szövegben magyarul maradt a refrén.⁴² A saját monolit nemzetszemlélet annál is feltűnőbb, mert a bevett fordulatnak megfelelően hangsúlyozta az ellenség, azaz Oroszország megosztottságát, a brutális nemzetiségpolitika gyümölcseit: úgymond recseg-ropog az ország, a lengyelek és a muzulmánok lázadásban, a finnek és az ukránok is őt tekintik fő ellenségüknek, sőt az orosz foglyokból is árad a panasz.⁴³ A személyes példamutatás persze kellő méltatást kapott, de nem derült ki, még a névből sem, az illető anyanyelve. Magyaros névalakot (*Scseczina Tamás*) és településnevet (*Tarkő*) használt, amikor leírta egy bevonuló falusi bírósági teatrális búcsúzkodását – idősebb létére is lelkesen megy a háborúba –, konvencionális hazafias szózatát.⁴⁴ Büszkén adta közre a lap egy földi képét, egy olyan katonáét, aki “vér a vérünkéből, egyszóval aki *šariščannak* nevezi magát”, ezt a komlóskeresztesi családapát viszont, aki megmentette főhadnagyát, majd maga vezette győzelemre a zászlóalját, a szerző Keresztes Györgyként említi.⁴⁵ Nem tudjuk meg azt sem, szlovák, szlovják, ruszin volt-e – vagy hivatása miatt akár magyar – Blaskó Béla kassaújfalui tanító, akit a vitézségi érdem büszke birtokosaként ért orosz golyó, így “a hős tanító a legszebb útmutatással szolgált tanulóinak, hogyan kell szeretniük hazájukat”⁴⁶

A magyarsággal történő összeforrás óhajával párhuzamosan jelen volt az elhatárolódás ill. szembeállítás a csehekkel. Az amerikai és oroszországi cseh és szlovák politikai megnyilatkozások, a Masaryk-vezette emigráns Csehszlovák Nemzeti Tanács kiáltványa (1915. febr.), de főleg a Birodalmi Tanács cseh képviselőinek államjogi nyilatkozata (1917. május 30.), majd a cseh politikai elit Háromkirályoknap-i Deklarációja (1918. január 6.) itthon természetszerűleg hungarofil szellemű ellenreakciókhoz vezetett.

³⁷ Na ruskom bojišti ill. Hrdinskí víťazi. *Vlast' a svet* 29(1914), 562.; 606.

³⁸ K dobrým srdciam! *Vlast' a svet* 29(1914), 609.

³⁹ Na Vianoce. *Vlast' a svet* 29(1914), 818.

⁴⁰ Ohlas ku Spoluvlastencom Šarišskej stolici! *Naša zastava*, 2. aug. 1914. 5.

⁴¹ Nazad z Ameriki! *Naša zastava*, 11. aug. 1914. 3.

⁴² Petz Károly: Hore še vlastenci; Ferencz József rozkaz vidal. *Naša zastava*, 11. aug. 1914.. 1.; Petz Károly: Naš mili patroňe svati Štefan kraľu. *Naša zastava*, 23. aug. 1914.. 2.

⁴³ Mušime zvícežic. *Naša zastava*, 23. aug. 1914.. 3–4.

⁴⁴ Odproščanka jedneho vlasti verneho richtara. *Naša zastava*, 11. aug. 1914. 5.

⁴⁵ Šarišska herdina. *Naša zastava*, 22. nov. 1914. 6.

⁴⁶ Šmerc jedneho víťazneho učiteľa. *Naša zastava*, 29. nov. 1914. 5.

Az államjogi nyilatkozat kapcsán általában elítélte a csehek nyelvi-ideológiai beolvasztó szándékait a *Slovenské noviny* nyilván Pechány Adolf főszerkesztő által írott vezércikke.⁴⁷ Az év végén újabb általános vádirat jelent itt meg, kipellengérezve mind a cseh egységek tömeges átállását, mind az ún. cseh–”szlovák” [sic!] hadsereg párizsi szerveződését, nem feledkezve el T. G. Masaryk “istentagadó, a társadalmi rendet, intézményeket felforgató” nézeteiről. A cikk valódi célja azonban kategorikus tagadása annak, hogy a “brigádnak” volnának szlovák tagjai – a néhány “Prágában kinevelt, masarykizmussal táplált fiatal” szereplése nem mossa el, hogy a megnevezés a világ megtévesztése csupán. E “legújabb cseh aljasság” úgymond a trón és a haza iránt hű szlovák népben általános felháborodást keltett.⁴⁸

A Háromkirályoknap-i Nyilatkozat kapcsán a lap tételesen – a fizikai vonások, a népviselet, a népmesék, közmondások, a népdalok, a családnevek vélt tanúsága alapján cáfolni kívánta, hogy a szlovákság a cseh törzsök ága volna.⁴⁹ Néhány hónappal később ismét elítélte a “cseh túlzókat”, akik úgymond próbálják megtéveszteni a szlovák népet, s céljuk a felsőmagyarországi vármegyék elcsatolása.⁵⁰

A lojális tabornak a magyar közvélemény számára is hangsúlyoznia kellett az elkülönítő jegyeket. Ezt szolgálta Juraj Podhradský/Podhradszky György 1917 végén, a *Magyar Figyelő*-ben megjelent tanulmánya. Rámutatott, hogy a sok évtizedes propaganda gyümölcseként a *cseh-tót faji egység* megkérdőjelezhetetlen tény a cseh nemzet minden tagja előtt. Sulykolja ezt egész politikai, közgazdasági, irodalmi életük valamint az azzal összeköttetésben álló *magyarellenés tót korifeusok*. Valójában csak a Prágában, esetleg Morvaországban tanult, “anyanyelvükből kiforgatott janicsárok” az egységgondolat szószólói. Ám a szerző szerint a magyarság sem hiba nélkül való: az Árpádok óta egy fedél alatt élve sem érezte mindeddig szükségét, hogy megismerje a szlovákságot. Egyedül Samo Czambel nyelvészeti kutatásai említhetők, s habár bebizonyította, hogy “a tótoknak a csehektől elütő nyelve, grammatikája s fajisága van”, eredményei nem mentek át a köztudatba, mivel szlovákul írt, egyébként is előd és követők nélkül egy ember képtelen e probléma feldolgozására.⁵¹

Podhradszky leszögezte: a szlovákság “erősen keverék faj”, de alaprétege nem cseh, ez a nyelv, irodalom idegen a számára. Ezt kívánta azután bizonyítani a társadalmi élet, a nyelvészet, a lelki sajátságok, az antropológia, a szellemi hagyományok, különösen a folklór alapján.

A hungarofil lapokkal szemben jóval több szlovák sajátosság jelent meg, és súlypont-eltolódás is megfigyelhető a magyar regionális sajtóban, melyből öt nyugat-felföldi hetilapot (*Nagyszombat és Vidéke* (Nagyszombat, a Függetlenségi Párt orgánuma); *Nyitravármegye* (Nyitra, a Nemzeti Munkapárt irányvonala); *Nyitramegyei Szemle* (Nyitra, eredetileg a Katolikus Néppárt irányvonala, a háború alatt már lojális ellenzéki); *Liptó* (Liptószentmiklós, kormánybarát); *Vágvolgyi Lap* (Trencsén, a Nemzeti Munkapárt irányvonala) érdemes kiemelni.⁵²

Kezdetben a hagyományos szlovákkép élt itt is: a derék, lojális és passzív tót nép/nemzetiség valamint a hazaáruló pánszlávok (a Szlovák Nemzeti Párt vezérkara, általában a nemzeti ideológiát, kultúrát, politikát képviselő szlovákok) szembeállítás. Mintegy összefoglalta ezt a *Nyitravármegye* egy cikke (1914. december 4.): „...a sok nemzetiség közt a magyarság szívéhez talán a tótság férközött a legközelebb annyira, hogy szinte alig lehet őket

⁴⁷ Po mýlnych cestách. *Slovenské noviny*, 5. júna 1917. 1.

⁴⁸ Česká podlost. *Slovenské noviny*, 30. dec. 1917. 1.

⁴⁹ „Slovenská vetva”. *Slovenské noviny*, 3. febr. 1918. 1.

⁵⁰ Odhalení Česi. *Slovenské noviny* 33(1918), 80, 5. apr., 1.

⁵¹ Csehek-e a tótok? *Magyar Figyelő* 7(1917), 23, 313.

⁵² A kérdés tárgyalásánál az alábbi átfogó tanulmányra támaszkodtam: Vörös László: „A leghazafisabb magyarok” vagy „egy szabad nemzet”? A szlovákok szociális reprezentációi a magyar sajtóban 1914–1918 között. *Korridor* 1(2014), 3. 25–60.

elválasztani tőlünk. [...] A szavaim igazságát talán a legszebben igazolhatom, ha a nyitrai megyei tótjainkra utalok. Megmutatták, hogy magyarok tudnak lenni, de azok is akarnak maradni nemcsak békében, de a háborús élet közepette is. Felajánlják segítségüket, odadobják életüket, vérüket a közös ellenséggel szemben. [...] Hisz a tót is magyar. Századokon át él együtt velünk, századokon keresztül eszi kenyerünket, lakik a mi földünkön, századokon át részesül a mi oltalmunkban. [...] A pánszlávizmus üres jelszó, mely nem fog félrevezetni tótjaink közül senkit sem.”⁵³

Ezen örökölt kép azonban fokozatosan két új vonással bővült:

1. éppen a háború fejezte be az előző nemzedékek egységesítő munkáját, az egész országot átformáló magyar nemzet megteremtését
2. a pánszlávizmust elutasító tót nép/nemzetiség mint aktív közösség

- 1917. májusa után: a tótok már nem a magyar nemzet része, hanem egyediséggel bíró nemzetiség, entitás, az SzNP vezérkara pedig legitim képviselő; a szlovákokat cseh asszimiláció, egyedi vonásaik elvesztése fenyegeti, amivel vezetőinek fel kell vennie a harcot. E fordulat országon kívüli/nemzetközi okai: a párizsi Csehszlovák Nemzeti Tanács fokozódó tevékenysége, minek köszönhetően az Antant 1917. elején háborús céllá nyilvánítja a *csehszlovákok* felszabadítását; a cseh képviselők május 30-i nyilatkozata a Birodalmi Tanácsban: a csehek és a szlovákok politikai–területi egyesítése a federalizált Monarchián belül.⁵⁴

Jellemző a *Liptó* egy 1917. december 30-i reagálása a franciaországi csehszlovák hadsereg megalakítására: „Azt hisszük, hogy a tótokat mindenképpen és mindenáron a csehek kompromittálják, hogy így dokumentálják azt a hazugságukat, miszerint a csehek és a tótok egy nemzetet alkotnak. [...] A tótságnak ez a szerepeltetése itt bent az országban nagyon kellemetlen következményekkel járhat, ha a tótság vezetői a leghatározottabban nem fognak tiltakozni a cseh árulók ezen taktikája ellen.”⁵⁵ A nyomásgyakorlás a háború utolsó évében folytatódott, mint a lap egy 1918. márciusi 31-i cikke is tükrözi: „Célszerű és okos dolog volna, ha [...] a tót nemzetiségi párt a passzivitást elhagyná és a csehekkel szemben elfogadná azt az állást, melyet a tót nemzetiségnek sajátos és különálló egyénisége megkövetel. Ez az aktivitás egyedül jelenthet a tótságra nézve szebb és jobb jövőt.” A vezetők hallgatása viszont úgymond csak ellenszenvet és türelmetlenséget okozhat.⁵⁶

⁵³ Nyékhegyi István: Nyitrai megyei tótok. Idézi: Vörös 2014: 43.

⁵⁴ Vörös László: „A leghazafisabb magyarok” vagy „egy szabad nemzet”? A szlovákok szociális reprezentációi a magyar sajtóban 1914–1918 között. *Kor/ridor* 1(2014), 3. 25–60.

⁵⁵ Megjegyzések. A cseh-tót brigád. Idézi: Vörös 2014: 49–50.

⁵⁶ Passzivitás vagy aktivitás. Idézi: Vörös 2014: 51.